

Γλωσσική χαρτογράφηση: ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου*

Αγγελική Ράλλη
Πανεπιστήμιο Πατρών
ralli@upatras.gr

Περίληψη

The aim of the paper is to present the electronic linguistic atlas of the Aegean island of Lesbos, the first and only electronic linguistic atlas in Greece, the implementation of which has been carried out within the framework of a research program funded by the *General Secretariat for the Aegean and Island Policy* (2010-2015). The linguistic atlas deals with the charting of the dialectal variety of Lesbos, an island with a big range of linguistic phenomena that do not only diverge from those of Standard Modern Greek, but also vary from village to village. Thus, it contributes to the preservation of a rich linguistic heritage which is threatened with extinction. The atlas comprises 51 maps corresponding to 51 linguistic phenomena and dialectal words, which are divided into four levels of linguistic analysis, *phonology, morphology, morphosyntax, vocabulary*. They are tested in 68 villages and are depicted on the maps with special conventional symbols of different colors, depending on the incidence. The material under investigation was drawn from written sources and oral testimonies. It was tested with local informants under the form of questionnaires which were built for the specific research purposes.

1. Εισαγωγή

Η γλωσσική ποικιλία, διαλεκτική και μη, αποτελεί πολύτιμο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου. Ως τέτοια, πρέπει να καταγράφεται και, ως εκ τούτου, να προστατεύεται από τη λήθη. Στο πλαίσιο της καταγραφής της γλωσσικής ποικιλίας εντάσσεται και η προσπάθεια χαρτογράφησης γλωσσικών φαινομένων, λέξεων και εκφράσεων, που διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Η αποτύπωση κάθε φαινομένου, λέξης ή έκφρασης γίνεται σε διαφορετικό χάρτη και το σύνολο των χαρτών της γλώσσας μιας κοινότητας αποτελεί το γλωσσικό της άτλαντα.

Στο παρόν άρθρο, παρουσιάζεται ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της γλωσσικής ποικιλίας της Λέσβου, ενός νησιού με ζωντανή ομιλούμενη διάλεκτο, αρκετές ιδιαιτερότητες της οποίας δεν απαντούν στην Κοινή Νεοελληνική. Ο συγκεκριμένος άτλαντας αποτελεί την πρώτη συστηματική και ολοκληρωμένη προσπάθεια χαρτογράφησης γλωσσικού υλικού της ελληνικής γλώσσας. Μόνη εξαίρεση είναι μια στοιχειώδης προσπάθεια δημιουργίας διαλεκτικού άτλαντα της Κρήτης σε έντυπη μορφή, από τον Κοντοσόπουλο (1975).

---

* Ευχαριστώ θερμά τη Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, η ευγενής χορηγία της οποίας κατά τα έτη 2010-2015 συνέβαλε στην υλοποίηση του ηλεκτρονικού διαλεκτικού άτλαντα της Λέσβου, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Καταγραφή, μελέτη και χαρτογράφηση των ιδιωμάτων της Λέσβου» (υπεύθυνη: καθηγήτρια Αγγελική Ράλλη). Μέρη της παρούσας εργασίας έχουν παρουσιαστεί από τους Αγγελική Ράλλη, Βασιλεία Αλεξέλλη και Χαράλαμπο Τσιμπούρη στα συνέδρια 7ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (Ρέθυμνο 2016), 2ο EUROMED (Βόλος 2017) και 7th Annual conference of the Associazione per l'informatica umanistica e la cultura digitale (AIUCD, Bari, 2018).

Η εργασία διαρθρώνεται ως εξής: μετά την εισαγωγή, γίνεται μια ιστορική αναδρομή στη γλωσσική χαρτογράφηση στο διεθνή χώρο, δίνονται οι βασικές αρχές σύνταξης ενός γλωσσικού άτλαντα και παρουσιάζεται η πρόσφατη προσπάθεια παραγωγής ηλεκτρονικών χαρτών, προσβάσιμων και μέσω του διαδικτύου. Η τρίτη ενότητα αφορά στο περιεχόμενο του ηλεκτρονικού διαλεκτικού άτλαντα της Λέσβου: παρουσιάζονται τα φαινόμενα και οι διαλεκτικές λέξεις που περιλαμβάνει, οι περιοχές της Λέσβου στις οποίες διερευνάται η παρουσία τους, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη συλλογή υλικού, προφορικού και γραπτού, ο τύπος των πληροφορητών που πήραν μέρος στην έρευνα, οι συμβάσεις που υιοθετήθηκαν προκειμένου να αποτυπωθεί στον άτλαντα η συχνότητα χρήσης των γλωσσικών φαινομένων και των λέξεων ανά περιοχή, καθώς και τα τεχνικά χαρακτηριστικά της κατασκευής του. Το άρθρο κλείνει με μια σύνοψη των πλεονεκτημάτων και των αδυναμιών του ηλεκτρονικού άτλαντα της Λέσβου αναφορικά με άλλες παρόμοιες προσπάθειες σε διεθνές επίπεδο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος διαλεκτικός άτλαντας είναι διαθέσιμος στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα και όλοι οι χρήστες έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε αυτόν, μέσω του διαδικτύου, από το σύνδεσμο <http://lesvos.lmgd.philology.upatras.gr/>

2. Τί είναι η γλωσσική χαρτογράφηση – οι γλωσσικοί άτλαντες

Η γλωσσική χαρτογράφηση έχει την αφετηρία της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (βλ. Chambers & Trudgill 1998). Τότε εμφανίζονται οι πρώτοι διαλεκτικοί χάρτες (dialectal maps), όπου σε γεωγραφικούς χάρτες αντί για πόλεις, χωριά και μορφολογία του εδάφους αποτυπώνεται με ειδικά συμβατικά σύμβολα η γλωσσική ποικιλία μιας γλώσσας ή γλωσσικής κοινότητας, δηλαδή η ύπαρξη, απουσία, και συχνότητα εμφάνισης διαλεκτικών λέξεων, εκφράσεων και φαινομένων, ανάλογα με την περίπτωση, τα οποία ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή. Το σύνολο των χαρτών ενός συγκεκριμένου γλωσσικού συστήματος αποτελεί το γλωσσικό του άτλαντα.

Στη γλωσσική χαρτογράφηση, είναι σημαντικό να γίνει διάκριση ανάμεσα στον άτλαντα γλωσσών (map of languages), ο οποίος δείχνει τον αριθμό και την κατανομή των διαφόρων γλωσσών του κόσμου, και στο γλωσσικό άτλαντα (linguistic map), που αποτελεί και το αντικείμενο του παρόντος άρθρου, ο οποίος απεικονίζει γραμματικά φαινόμενα, έννοιες, λέξεις και εκφράσεις που αναφέρονται στα βασικά επίπεδα γλωσσολογικής ανάλυσης, δηλαδή στη φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη και λεξικό.

Σύμφωνα με τον Girth (2010: 117), οι βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν τη δημιουργία ενός γλωσσικού άτλαντα είναι η λειτουργική καταγραφή και η όσο το δυνατόν οικονομικότερη αποτύπωση. Αυτές ακολουθούνται όταν υπάρχει σαφήνεια και καλή ποιότητα στον τρόπο αποτύπωσης, επαρκής ποσότητα πληροφοριών, και ικανή κάλυψη δεδομένων που θεωρούνται ως τα πιο αντιπροσωπευτικά ενός συστήματος. Κάποια από τα βασικά ερωτήματα στα οποία καλείται να δώσει απαντήσεις ο άτλαντας αφορούν στη μέθοδο που χρησιμοποιείται για την κατασκευή του και στο αντικείμενο το οποίο απεικονίζει. Υπάρχουν άτλαντες που καλύπτουν μεγάλες περιοχές, οι λεγόμενοι ‘μακρο-άτλαντες’ (macro-atlases) και χάρτες μικρότερης κλίμακας, όπως είναι οι διαλεκτικοί άτλαντες συγκεκριμένων περιοχών. Στην πρώτη περίπτωση, τα γεωγραφικά όρια του άτλαντα που καλύπτει μια γλώσσα δεν συμπίπτουν με τα πολιτικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης αποτελεί η ελληνική γλώσσα, η οποία ομιλείται σε περιοχές της νότιας Αλβανίας, Κάτω Ιταλίας, Τουρκίας (Πόντος, δυτικά παράλια), Συρίας, Αιγύπτου, Βουλγαρίας, ΠΓΔΜ, Ρωσίας, Γεωργίας, καθώς και στις χώρες όπου υπήρξε πρόσφατη μετανάστευση κυρίως για οικονομικούς λόγους (Ηνωμένες Πολιτείες,

Καναδά, Αυστραλία, Γερμανία, κ.λπ.). Η περίπτωση του μακρο-άτλαντα μπορεί να αφορά και σε οικογένειες γλωσσών, όπως είναι οι σλαβικές γλώσσες ανεξάρτητα από τα κράτη στα οποία ομιλούνται, ή γλώσσες που συνυπάρχουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, όπως είναι οι διαφορετικές γλώσσες της σημερινής Τουρκίας (Τουρκικά, Κουρδικά, Αρμενικά, Ελληνικά, κ.λπ.). Στη δεύτερη περίπτωση μπορεί να υπάρξει χαρτογράφηση μιας περιοχής μιας συγκεκριμένης γλώσσας που παρουσιάζει ποικιλία. Θα μπορούσε, λόγου χάριν, να χαρτογραφηθεί η ελληνική διάλεκτος Grekanico της Κάτω Ιταλίας, που εμφανίζει διαφορές ανάμεσα στην Απουλία και στην Καλαβρία. Σε ό,τι αφορά στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η απεικόνιση, τα σύμβολα τα οποία χρησιμοποιούνται ονομάζονται γλωσσικά χαρτογραφικά σύμβολα (linguistic cartographic signs), είναι κυρίως οπτικά (visual), αλλά μπορεί να είναι και ακουστικά (auditory). Ο συμβολισμός (symbol assignment) είναι σημαντικός για την καλή ανάγνωση (legibility) και ερμηνεία (interpretation) ενός γλωσσικού χάρτη, δεδομένου ότι η επιλογή και η συστηματική κατανομή των συμβόλων συμβάλλουν στην καλύτερη και άμεση κατανόηση των γλωσσικών διαφορών από περιοχή σε περιοχή. Συχνά, η καταγραφή γίνεται με τελείες, γραμμές, κύκλους, τρίγωνα, τετράγωνα και ρόμβους. Αυτά τα σύμβολα μπορούν να διαφέρουν συνήθως σε μέγεθος, χρώμα και σκίαση, ανάλογα με την περίπτωση.

Ο πρώτος γλωσσικός άτλαντας υλοποιήθηκε στη Γαλλία (*Atlas Linguistique de la France*, ALF) από τους Jules Gilliéron και Edmont Edmond, δημοσιεύτηκε κατά την περίοδο 1902-1910 και περιλαμβάνει 1920 χάρτες. Βασιζόταν σε έρευνα πεδίου κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο 2000 περίπου γλωσσικών εννοιών που αντιστοιχούσαν σε λέξεις και στερεότυπες εκφράσεις. Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε 735 πληροφορητές 638 κοινοτήτων της Γαλλίας, μεταξύ του 1897 και του 1901. Σήμερα, πολλές χώρες διαθέτουν τους γλωσσικούς τους άτλαντες, και σε πολλά διαλεκτικά κέντρα υπάρχουν ερευνητικές ομάδες που ασχολούνται ενεργά με αυτούς. Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθούν ο γλωσσικός άτλαντας της Ολλανδικής που άρχισε να υλοποιείται το 1925 και συνεχώς εμπλουτίζεται από το ερευνητικό κέντρο Meertens της Βασιλικής Ακαδημίας της Ολλανδίας (Barbiers et al. 2005-2008, Krujsen & van der Sijts 2010), της Γερμανικής (Scheuriger 2010), της Αγγλικής του Ηνωμένου Βασιλείου (Ramisch 2010), ο γλωσσικός άτλαντας των ρομανικών γλωσσών της Ευρώπης (Swiggers 2010), των σλαβικών γλωσσών (Kloferová 2010) και της Ιαπωνικής (Onishi 2010). Σε ό,τι αφορά τους γλωσσικούς άτλαντες που δεν καλύπτουν μια γλώσσα, στο σύνολό της, αλλά μια συγκεκριμένη περιοχή, γνωστοί είναι οι άτλαντες διαφόρων περιοχών της Ιταλίας, όπως αυτός της περιοχής Μπασιλικάτα (Basilicata) (*Atlante Linguistico Basilicata*, A.L.Ba, Del Puente 2011), η δημιουργία του οποίου οφείλεται στο Πανεπιστήμιο της Potenza με τη χορηγία της περιφέρειας της Basilicata. Αναφορικά με τους πολύγλωσσους άτλαντες, τυπολογικά γνωστότερος είναι ο *World Atlas of Language Structures* (WALS) που έχει υλοποιηθεί στο Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology (Dryer & Haspelmath 2013). Ο WALS καλύπτει ένα σύνολο 2560 γλωσσών και δίνει έμφαση κυρίως σε μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα. Για παράδειγμα, ο αριθμός των πτώσεων απεικονίζεται με τελείες διαφορετικού χρώματος πάνω στον παγκόσμιο χάρτη.

Είναι σημαντικό να τονισθούν τα οφέλη που προκύπτουν από την ύπαρξη ενός γλωσσικού άτλαντα, τα οποία δεν περιορίζονται μόνο στην απλή καταγραφή της γλωσσικής ποικιλίας. Πράγματι, ο άτλαντας συμβάλλει σημαντικά στην ενδελεχή μελέτη φαινομένων, προσφέροντας μια ιδιαίτερα παραστατική σύγκριση μεταξύ τους, και στη συζήτηση για τη διατύπωση θεωριών και επίλυση γλωσσικών προβλημάτων. Για τους λόγους αυτούς, από το 2006 και μετά υπάρχει μια ιδιαίτερα πλούσια παραγωγή χαρτών για διάφορα φαινόμενα,

γραμματικά και σημασιολογικά, και λεξικές πληροφορίες (βλ. μεταξύ άλλων, van der Auwera & Temürçü, 2006, François 2008, Narrog & van der Auwera, 2011).

Αρκετά είναι όμως και τα προβλήματα που υπάρχουν στην προσπάθεια χαρτογράφησης γλωσσικών πληροφοριών. Κατ' αρχάς, είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι χάρτες έχουν συγχρονικό προσανατολισμό, αλλά πρόσφατα, σε αρκετούς από αυτούς καταβάλλεται προσπάθεια να δοθεί και διαχρονική διάσταση (βλ., για παράδειγμα, το έργο των Luraghi 2014 και Traugott 2016), κάτι που βοηθά σημαντικά στη μελέτη της εξέλιξης ενός γλωσσικού συστήματος. Το πρόβλημα βέβαια που υφίσταται στο να ληφθεί υπ' όψιν η διαχρονική πληροφορία είναι η συχνή έλλειψη πηγών. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά σε μια ελληνική ποικιλία, στην Κυπριακή διάλεκτο, θα μπορούσε λόγω χάριν η χαρτογράφηση να συμπεριλάβει διαχρονικές πληροφορίες μόνον από το 14^ο αιώνα και μετά, όταν εμφανίζεται το πρώτο διαλεκτικό κείμενο, μια μετάφραση από τα Γαλλικά του νομικού κειμένου Ασιζες (Hadjiioannou 1964). Ένα άλλο πρόβλημα που τίθεται κατά τη χαρτογράφηση γλωσσικών πληροφοριών είναι και το γλωσσικό δείγμα το οποίο χρησιμοποιείται κατά την έρευνα, είτε πεδίου είτε γραπτών πηγών, το οποίο πρέπει να καλύπτει όσο το δυνατόν περισσότερο ένα υπάρχον φαινόμενο, ούτως ώστε η αποτύπωσή του να διασφαλίζει την ορθότητα του χάρτη και να οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα για μελέτη και γενικεύσεις. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει επίσης να δίνεται και στο δείγμα των πληροφορητών, αν πρόκειται για έρευνα πεδίου¹, οι οποίοι επιβάλλεται να διαθέτουν ομοιογένεια ως προς κάποια χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα, το επίπεδο μόρφωσης, την ηλικία, την εντοπιότητα, κ.λπ.. Συνήθως, όταν πρόκειται για διαλεκτικούς άτλαντες, οι καλύτερες περιπτώσεις πληροφορητών είναι ηλικιωμένοι, με ελάχιστη μόρφωση που έχουν ζήσει στη συγκεκριμένη περιοχή όλη τους τη ζωή.²

Ένα από τα βασικά ερωτήματα αναφορικά με το περιεχόμενο ενός διαλεκτικού άτλαντα είναι το αν πρέπει να περιέχει ολόκληρες λέξεις, δεδομένου ότι οι λέξεις μπορεί να περιέχουν φαινόμενα τα οποία αποκρύπτονται αν αποτυπώνονται ολόκληρες. Μια λύση θα ήταν να δίνονται μόνο λέξεις που δεν αναλύονται σε επιμέρους συστατικά τα οποία περιέχουν φαινόμενα. Και αυτή όμως η λύση είναι προβληματική: από τη μια πλευρά, στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας όπου οι κλιτές λέξεις συνίστανται σε θέματα και κλιτικά επιθήματα/καταλήξεις δεν γίνεται να δοθεί μόνο το θέμα ενός ρήματος το οποίο εμφανίζει ιδιάζουσα κλίση γιατί δεν θα ήταν κατανοητό στους πληροφορητές. Για παράδειγμα, στα Λεσβιακά, το πρώτο πρόσωπο του ενεργητικού παρατατικού του ρήματος πλαλώ 'τρέχω'³ παρουσιάζει ποικιλία σε *-ουμ* και *-ουμνα* (πλάλουμ και πάλουμνα 'έτρεχα'), αλλά όχι σε *-ουσα* (πλαλούσα). Από την άλλη, υπάρχει περίπτωση ένα φαινόμενο να περιορίζεται σε μια λέξη μόνο (π.χ. ο βόρειος φωνηεντισμός⁴ στη λέξη *χάμου* σε περιοχές της Αχαΐας, όπου το άτονο [o] προφέρεται ως [u]). Βασικό ερώτημα παραμένει και το κατά πόσον οι απαντήσεις σε έρευνα πεδίου επηρεάζονται από τα κοινωνικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας των πληροφορητών (Barni & Extra 2008). Τα τελευταία χρόνια, υπάρχουν χάρτες που λαμβάνουν υπ' όψιν αυτές τις πληροφορίες, όπως είναι ο άτλαντας για τη γλώσσα Guarani

¹ Στην περίπτωση έρευνας πεδίου, το γλωσσικό δείγμα μπορεί να συντάσσεται με τη μορφή διαφόρων ειδών ερωτηματολογίων.

² Στο έργο των Chambers & Trudgill (1998: 29), χαρακτηριστικό είναι το ακρωνύμιο NORM που χρησιμοποιείται για τους πληροφορητές, το οποίο αντιστοιχεί σε non-mobile (αμετακίνητοι), old (ηλικιωμένοι), rural (αγροτικού πληθυσμού), male (άνδρες). Η περίπτωση των ανδρών ως ιδανικών πληροφορητών έναντι των γυναικών δεν είναι όμως καθολικά αποδεκτή.

³ Οι μεταφράσεις των διαλεκτικών παραδειγμάτων στην Κοινή Νεοελληνική δίνονται σε μονά εισαγωγικά (').

⁴ Στοιχεία για το βόρειο φωνηεντισμό δίνονται στο (1) της ενότητας 3.

(*Atlas Lingüístico Guaraní-Románico – Sociologia*, ALGR-S, βλ. H. Thun et al., Kiel 2002) και αυτός για τις γλώσσες της Νοτίου Αφρικής (*Linguistic Atlas of South Africa*, των IJ van der Merwe και JH van der Merwe).

Τέλος, οι περισσότεροι γλωσσικοί άτλαντες είναι σε έντυπη μορφή. Μόνο τα τελευταία χρόνια καταβάλλεται προσπάθεια να υπάρξουν και ηλεκτρονικά, δίνοντας πρόσβαση στους χρήστες μέσω του διαδικτύου. Οι ψηφιακής μορφής άτλαντες προσφέρουν νέες μορφές απεικόνισης πληροφοριών τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό επίπεδο. Δίνουν τη δυνατότητα συνδυασμού με αρχεία ήχου, πρόσβαση σε μεγάλο όγκο πληροφοριών καθώς και ευκολότερη και άμεση αναζήτηση πληροφοριών. Επίσης, δίνεται η δυνατότητα για ευκολότερη και γρηγορότερη διόρθωση των δεδομένων, καθώς και για πρόσθεση νέων πληροφοριών. Ένα καλό παράδειγμα ηλεκτρονικού χάρτη είναι ο Digitaler Wenker-Atlas (DiWA, βλ. Herrgen 2010) και ο The Sprechender Sprachatlas von Bayern των W. König και M. Renn (2006-2008). Ο τελευταίος περιέχει διαδικτυακά τις ηχογραφήσεις γλωσσικών ήχων από 70 περιοχές της Βαυαρίας.

3. Ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου

3.1. Τα υπό διερεύνηση φαινόμενα και οι διαλεκτικές λέξεις

Ο εντοπισμός των φαινομένων και λέξεων και η έρευνα πεδίου για την επιβεβαίωσή τους έλαβαν χώρα κατά τα έτη 2010-2014. Κατά το σχεδιασμό του ηλεκτρονικού διαλεκτικού άτλαντα αποκλείστηκαν γλωσσικά φαινόμενα ή/και λέξεις η παρουσία των οποίων εντοπίζεται στο σύνολο των περιοχών της λεσβιακής διαλέκτου, δηλαδή και στα 68 κατοικημένα χωριά του νησιού, στα οποία διεξήχθη η έρευνα. Για παράδειγμα, καθώς η συγκεκριμένη διάλεκτος⁵ εντάσσεται στην ευρύτερη ομάδα των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων (βλ., μεταξύ άλλων, Τζιτζιλί σε προετοιμασία, Παπαδόπουλο 1926, Κοντοσόπουλο 2008), εμφανίζει τα δύο βασικά γνωρίσματα του βόρειου φωνηεντισμού (Χατζιδάκις 1905-1907), δηλαδή την *ανύψωση* (κοινώς *στένωση*) των άτονων μέσων φωνηέντων [e] και [o] σε [i] και [u] αντίστοιχα (1), και την *αποβολή* (κοινώς *κώφωση*) των άτονων [i] και [u] (2), τα οποία είναι απόντα από την Κοινή Νεοελληνική (KNE):

	Λεσβιακή	KNE	
(1)α.	ci <i>r</i> í ⁶	ce <i>r</i> í	‘κερί’
	lá <i>th</i> us	lá <i>th</i> os	‘λάθος’
β.	ce <i>r</i>	ce <i>r</i> í	‘χέρι’
	v <i>no</i>	v <i>no</i>	‘βουνό’

Λόγω ελλείψεως ποικιλίας, για τα συγκεκριμένα φαινόμενα δεν υπήρξε χαρτογράφηση. Αναφορικά με τα δεδομένα που ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή, αξίζει να σημειωθεί ότι στον άτλαντα αποτυπώνεται η παρουσία ενδεικτικών πενήντα ενός γλωσσικών φαινομένων και διαλεκτικών λέξεων, τα οποία έχουν κατανεμηθεί σε τέσσερα επίπεδα γλωσσολογικής

⁵ Στην εργασία γίνεται χρήση του όρου ‘διάλεκτος’ αντί για τον κοινώς χρησιμοποιούμενο όρο ‘ιδίωμα’, αφού η διάκριση διαλέκτου και ιδιώματος είναι ασαφής. Το κριτήριο που συνήθως χρησιμοποιείται ότι “το ιδίωμα είναι σε γενικές γραμμές κατανοητό από τους φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας, ενώ η διάλεκτος δεν είναι” (Κοντοσόπουλος 2008) στερείται επιστημονικής τεκμηρίωσης.

⁶ Τα φωνητικά σύμβολα αποδίδονται σύμφωνα με τους χαρακτήρες του *Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου* (*International Phonetic Alphabet*, IPA, Atkins & Rundell 2008).

ανάλυσης: *μορφολογία, μορφο-σύνταξη, φωνολογία, λεξιλόγιο*. Απουσιάζει το επίπεδο της καθαρής σύνταξης, δεδομένου ότι, συντακτικά, η διάλεκτος της Λέσβου (και η γλωσσική της ποικιλία) δεν αποκλίνει σε γενικές γραμμές από την ΚΝΕ.

Στον πίνακα που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα συγκεκριμένα φαινόμενα και οι υπό εξέταση διαλεκτικές λέξεις με επεξηγήσεις, όπου είναι απαραίτητο, και δίνεται ένα παράδειγμα χρήσης για το κάθε ένα από αυτά. Για τη γραφή των παραδειγμάτων χρησιμοποιήθηκε ο κώδικας γραφής που προτάθηκε από τη Ράλλη (2017) για τη γραπτή αποτύπωση της διαλέκτου της Λέσβου, στο πλαίσιο του οποίου δεν δηλώνεται η αποκοπή των άτονων [i] και [u], δηλώνεται η αφομοίωση συμφώνων, π.χ. η ηχηρότητα των άηχων χειλικών μετά από [n], και υιοθετούνται η παύλα για φαινόμενα φραστικής φωνολογίας -αυτά που λαμβάνουν χώρα στα όρια δύο λέξεων (Νέσπορ 1999)- και η απόστροφος για την ουρανικοποίηση (π.χ. *του-μπατέρα-σ του λέγαν Ν'ίκου* 'τον πατέρα σου τον έλεγαν Νίκο'). Σημειώνεται ότι τα δεδομένα και οι λέξεις, η ποικιλία των οποίων χρειάζεται χαρτογράφηση, είναι πολύ περισσότερα από αυτά του πίνακα και θα αποτελέσουν το αντικείμενο μελλοντικής ερευνητικής ενασχόλησης.

Μορφολογία:	<p>Αρσενικό άρθρο στην ονομαστική γι και μορφή του θηλυκού ως γη Πρόκειται για εξάλειψη της διαφοράς ανάμεσα στο θηλυκό και το αρσενικό άρθρο, η οποία συμβαίνει μόνο στην ονομαστική του ενικού αριθμού, και συνδυασμό του άρθρου με τον ουρανικοποιημένο τύπο του συμφώνου [γ]. Π.χ. <i>Γι Ν'ίκους</i> 'ο Νίκος', <i>γη γ'ναίκα</i> 'η γυναίκα'.</p> <p>Απουσία αρσενικού άρθρου στην ονομαστική του ενικού Συμβαίνει κυρίως στα αρσενικά κύρια ονόματα και πιθανόν να οφείλεται στην επίδραση της Τουρκικής που δεν έχει άρθρα. Π.χ. <i>Ν'ίκους αρβουνιάσσι μια Μυτιληνιά</i>. 'Ο Νίκος αρραβωνιάστηκε μία Μυτιληνιά'.</p> <p>Ετερόκλιση⁷ ουσιαστικών Ορισμένα ουσιαστικά του ουδέτερου γένους κλίνονται σύμφωνα με περισσότερες της μίας κλιτικές τάξεις⁸. -ια: <i>λάθια</i> (KT6) και <i>λάθ</i> (KT7) 'λάθη', αλλά και -ητα: <i>λάθητα</i> (KT8) (βλ. Ράλλη 2005 για τις ονομαστικές κλιτικές τάξεις).</p> <p>Ρήματα δεύτερης κλιτικής τάξης (KT2) Το δεύτερο και τρίτο πρόσωπο ενικού του ενεστώτα των ρημάτων της KT2 διατηρούν τον αρχαιοπρεπή τύπο των αρχαίων συνηρημένων ρημάτων σε -εω.</p>
--------------------	--

⁷ Ως *ετερόκλιση* (heteroklisis) ορίζεται η ιδιότητα ενός λεξήματος να εμφανίζει κλίση σύμφωνα με δύο ή περισσότερες κλιτικές τάξεις (βλ. Stump 2006).

⁸ Φορμαλιστικά, η κλιτική τάξη είναι καθαρά μορφολογικό χαρακτηριστικό και διασφαλίζει το σωστό συνδυασμό θεμάτων και κλιτικών επιθημάτων. Σχετικά με την κατανομή των ονομάτων και ρημάτων σε κλιτικές τάξεις σύμφωνα με τη Ralli (1988, 2000), τα ρήματα διακρίνονται σε δύο κλιτικές τάξεις ανάλογα με τη συστηματική αλλομορφία που εμφανίζουν τα θέματα, ενώ η κατηγοριοποίηση των ονομάτων γίνεται με γνώμονα δύο βασικά κριτήρια: (α) τη συστηματική αλλομορφική ποικιλία του θέματος και (β) τη μορφή του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτό. Με βάση τα τελευταία, η Ralli (2000) οργανώνει την κλίση των ονομάτων της Κοινής Νεοελληνικής σε οκτώ διαφορετικές κλιτικές τάξεις (βλ. αναλυτικά και Ράλλη 2005). Αναφορικά με την κατηγοριοποίηση των ονομάτων της διαλέκτου της Λέσβου σε κλιτικές τάξεις βλ. Αλεξέλλη & Ράλλη (2014), Αλεξέλλη (2015).

	<p>Π.χ. <i>απαντείς, απαντεί</i> ‘απαντάς, απαντά’.</p> <p>Αποκλίνουσα μορφή προστακτικής Πολλά από τα αρχαιοπρεπή ρήματα της ΚΤ2 εμφανίζουν την προστακτική της όψης του συνοπτικού σε <i>-ει</i>, αντί για τον τύπο σε <i>-α</i>, ενώ υπάρχει και ημιφωνοποίηση η οποία συμφωνοποιείται. Π.χ. <i>Φόργει του φστάν</i>’-σ <i>όμουρφα</i> ‘φορά το φόρεμά σου όμουρφα’.</p> <p>-ι- στον πληθυντικό του ενεστώτα Παρουσία του <i>-ι-</i> στις ρηματικές καταλήξεις του πληθυντικού ενεστώτα. Π.χ. <i>σκουνόμιστι(ν)</i> ‘σηκώνομαστε’, <i>σκόιντιν</i> ‘σηκώνονται’.</p> <p>Καταλήξεις παρατατικού Ο παρατατικός εμφανίζει σημαντική ποικιλία κλιτών τύπων, οι οποίοι συνδυάζουν την εξέλιξη αρχαιοελληνικών τύπων με νεότερους που έχουν διαμορφωθεί με βάση το φαινόμενο της παραδειγματικής ομοιομορφίας⁹. Για παράδειγμα, στο πρώτο πρόσωπο του ενικού υπάρχει η ακόλουθη διαφοροποίηση σε παθητική και ενεργητική φωνή: -όμνα: <i>καθόμνα</i> ‘καθόμουνα’ -όμνταν: <i>καθόμνταν</i> -όμντων: <i>καθόμντων</i> -ουμνταν: <i>κάθουμνταν</i> -ουμντων: <i>κάθουμντων</i> -ουμνα: <i>βρόντουμνα</i> ‘βροντούσα = χτυπούσα’ -ουμ: <i>βρόντουμ</i> ‘χτυπούσα’. Σημειώνεται ότι στις καταλήξεις του παρατατικού της ενεργητικής φωνής προστίθεται και η συνήθης με <i>-ουσ-</i> στον ενικό, η οποία όμως είναι η μόνη χρησιμοποιούμενη στον πληθυντικό (π.χ. <i>βροντούσαμι</i>).</p> <p>Τύποι του συνοπτικού σε -κ- Ορισμένα ρήματα εμφανίζουν τους αρχαιοπρεπείς τύπους του συνοπτικού σε <i>-κ-</i>. Π.χ. <i>δώκα</i> ‘έδωσα’, <i>να τς δώκου μια</i> ‘να της δώσω μια’.</p> <p>Ρηματικές καταλήξεις αορίστου με -ου- Στην παθητική φωνή του πληθυντικού του αορίστου εμφανίζονται καταλήξεις με <i>-ου-</i>, αντί για αυτές με <i>-η-</i> της ΚΝΕ. Πρόκειται για διαλεκτικούς νεωτερισμούς. Π.χ. <i>Χρειγιαστούκαν ένα πιατέλ</i>’ ‘χρειάστηκαν ένα πιατάκι’.</p> <p>Ρηματική κατάληξη τρίτου πληθυντικού του αορίστου της ενεργητικής φωνής σε -ασι Π.χ. <i>Κλ’ειδώσασί-των απόζου</i> ‘τον κλείδωσαν απέξω’.</p> <p>Αύξηση η-</p>
--	---

⁹ Ως *παραδειγματική ομοιομορφία* ορίζεται η μείωση ή εξάλειψη των μορφολογικών και φωνολογικών διαφοροποιήσεων μέσα σε ένα κλιτικό παράδειγμα, με αποτέλεσμα αυτό να καθίσταται ομοιόμορφο (Bussmann 1996).

	<p>Ορισμένα ρήματα εμφανίζουν αύξηση η- σε παρατατικό και αόριστο, ενώ γενικότερα η ύπαρξη της αύξησης δεν αποτελεί παραγωγικό φαινόμενο στη διάλεκτο. Π.χ. <i>Ηπάγινα/ηπήγα</i> <i>σου χουράφ</i> ‘πήγαινα/πήγα στο χωράφι’.</p> <p>Παραγωγικό επίθημα -αδα Χρήση του παραγωγικού επιθήματος -αδα, το οποίο προέρχεται από το βενετσιάνικο -ada. Π.χ. <i>βαρυτάδα</i> ‘βαρεμάρα’ από το <i>βαρύς</i>.</p>
Μορφο-σύνταξη:	<p>Μετάκλιση Σε μερικές περιοχές της Λέσβου (π.χ. στην Αγιάσο) ο αδύναμος τύπος της αντωνυμίας έπεται του ρήματος αντί να προηγείται. Π.χ. <i>Δουκίμασές του;</i> ‘το δοκίμασες;’</p>
Φωνολογία:	<p>Επένθεση Επένθεση του [i] χάριν ευφωνίας σε συνεκφορές. Π.χ. <i>Ε-θέλιν τν-ι-μκρή για ν’ύφ.</i> ‘Δεν θέλουν τη μικρή για νύφη’.</p> <p>Αποβολή δευτερογενούς [i] Αποβολή του δευτερογενούς [i] που δημιουργείται από ανύψωση του άτονου [e] λόγω του βόρειου φωνηεντισμού, φαινόμενο συνήθως μη αποδεκτό σε πολλά βόρεια ιδιώματα. Π.χ. <i>Γώ θα σ δείζου < ιγώ θα σι<σε δείζω</i> ‘εγώ θα σου δείξω’.</p> <p>Τσιτακισμός Τροπή του [c] σε [ts] μπροστά από τα πρόσθια φωνήεντα [i] και [e]. Π.χ. <i>Ι τσιρός έχ’ τα τσέφια-τ</i> ‘Ο καιρός έχει τα κέφια του’.</p> <p>Συνίζηση και αποβολή ημιφώνου Αποβολή ημιφώνου [j] και ουρανικοποίηση του [s] που προηγείται. Π.χ. <i>Φέρι τ-μασά να σκαλίζουμε τ-μπυρήνα</i> ‘Φέρε τη μασιά (λαβίδα) να σκαλίσουμε την πυρήνα’.</p> <p>Αποφυγή συμφωνικού συμπλέγματος με σύμφωνο και [r] Οφείλεται σε τουρκική επίδραση. Π.χ. <i>Άσπηρ άσπηρ ήνταν η Παναγιά η Τουρλουτή</i> ‘Άσπρη άσπρη ήταν η Παναγία η Τρουλωτή’.</p> <p>Ουρανικοποίηση του [t] σε [c] πριν από τα πρόσθια φωνήεντα [i], [e] Απαντά στην περιοχή Πλωμαρίου και στο Μεσότοπο Π.χ. <i>κυρί</i> ‘τυρί’, <i>κέλους</i> ‘τέλος’.</p>
Λεξιλόγιο:	<p>Έκφραση <i>ζ-ντουνιαντέ</i> ‘στο ντουνιά’ Π.χ. <i>Η βαρυτάδα ζ-ντουνιαντέ είναι πουλ’ύ μιγάλ’</i> ‘Η βαρεμάρα στο ντουνιά είναι πολύ μεγάλη’.</p> <p>Ρήματα <i>κτσιζου</i> ‘πασπαλίζω’ Π.χ. <i>Κτσισι κουμάτ αλάτ να νουστιμίσ του φαγί</i> ‘Ρίξε λίγο αλάτι να νουστιμίσει το φαγητό’.</p>

σμαρίζου ‘σημαδεύω’

Π.χ. *Λουγιάζιν καλά αυτόν που σμαρίζιν* ‘Κοιτάζουν καλά αυτόν που σημαδεύουν’.

Επιρρήματα - Δείκτες λόγου

πάτσι ‘μήπως’

Π.χ. *Πάτσ-α-πας ζ-Μυτιλήν’ τούτην’ τ-βδομάδα;* ‘Μήπως θα πας στη Μυτιλήνη αυτή την εβδομάδα;’

τ-ίντα ‘τι’

Π.χ. *Τ-ίντα είναι κόρ-ιμ;* ‘Τι είναι κόρη μου;’

πέτα ‘άλλωστε’ < ‘πες τα’.

Π.χ. *Πέτα, έν είπα τσι τίπουτα* ‘Ε, δεν είπα και τίποτα’.

ταπέ ‘μετά’

Π.χ. *Τέλειουσι τ-δλειά-σ, ταπέ πάνι στου-γκαφινέ* ‘Τελείωσε τη δουλειά σου, μετά πήγαινε στο καφενείο’.

έδαφνα < εδώ + έφνα ‘εδώ πέρα’

Π.χ. *Κάτσι έδαφνα να σι βλέπου* ‘Κάθισε εδώ πέρα να σε βλέπω’.

έδαφτου < εδώ + έφτου ‘εκεί πέρα’

Π.χ. *Κάτσι έδαφτου να σι βλέπου.* ‘Κάθισε εκεί πέρα να σε βλέπω’.

έδατσει < εδώ + εκεί (με τσιτακισμό) ‘εκεί’

Π.χ. *Κάτσι έδατσει να σι βλέπου* ‘Κάθισε εκεί να σε βλέπω’.

έδγιτς < εδώ + έτσι ‘έτσι’

Π.χ. *Γιατί μι λουγιάγ’ς έδγιτς;* ‘Γιατί με κοιτάζεις έτσι;’

έγ’τσι ‘έτσι’

Π.χ. *Έγ’τσι που τραγούδγει φάν’τσι σουστή ανιραγίδα* ‘Έτσι όπως τραγουδούσε φάνηκε σαν σωστή νεράιδα’.

ότλιγια < ότι + τίλιγια ‘όπως, με όποιο τρόπο’

Π.χ. *Ότλιγια τσι να τς του λέγου έ-γκαταλαβαίν’* ‘Όπως και να της το λέω δεν καταλαβαίνει’.

τότισου < τότε + εσύ ‘τότε’.

Π.χ. *Τότισου τουν ήφια κουμμιάτ φαγί* ‘Τότε του έφερα λίγο φαγητό’.
μό ‘μόνο’.

Π.χ. *Μό στουλίδια τσι μιχλιμπίδια είσι* ‘Μόνο στολίδια και μιχλιμπίδια είσαι’.

πλια/πλιο/λιο/γιο ‘πια’

Π.χ. *Έ σ-αντέχου πλια/πλιο/λιο/γιο* ‘Δεν σε αντέχω πια’.

Δεικτικές αντωνυμίες

Έτσους/τσος/τσόνους/έγ’τσους ‘εκείνος’

Π.χ. *Έτσους/τσος/τσόνους/έγ’τσους έν είναι μι τα σουστά-τ* ‘Εκείνος δεν είναι με τα σωστά του’.

τσείνουνας ‘εκείνος εκεί’

Π.χ. *Τσείνουνας έν είναι μι τα σουστά-τ* ‘Εκείνος εκεί δεν είναι με τα σωστά του’.

εύτους ‘αυτός’

Π.χ. *Εύτους έν είναι μι τα σουστά-τ* ‘Αυτός δεν είναι με τα σωστά του’.

εύτνους ‘αυτός εδώ’

Π.χ. *Εύτνους έν είναι μι τα σουστά-τ* ‘Αυτός εδώ δεν είναι με τα σωστά του’.

3.2. Συλλογή υλικού και επιβεβαίωση δεδομένων

Το υλικό που αποτέλεσε τη βάση για την επιλογή των γλωσσικών φαινομένων που περιλαμβάνονται στο χάρτη αντλήθηκε τόσο από γραπτές πηγές όσο και από προφορικές μαρτυρίες αναφορικά με τη διάλεκτο της Λέσβου κατά τη διάρκεια των ετών 2012-2014. Οι γραπτές πηγές ήταν παλαιές γραμματικές (π.χ. Αναγνώστου 1903, Kretschmer 1905, Σακκάρης 1940), διαλεκτικά κείμενα δημοσιευμένα αυτόνομα ή σε διάφορα περιοδικά (βλ., μεταξύ άλλων, Αραβανόπουλο 1975, Περιοδικό *Αγιάσος*, περιοδικό *Τρίβολος*) και λεξικά (βλ., μεταξύ άλλων, Παπάνη & Παπάνη 2000, Αναγνωστοπούλου 2013, Ράλλη 2017). Τα προφορικά δεδομένα προέρχονται από ηχογραφήσεις αφηγήσεων σε αυθόρμητο διαλεκτικό λόγο οι οποίες ανήκουν στο *Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων* (Ε.ΝΕ.ΔΙ.) του Πανεπιστημίου Πατρών (<http://www.lmgd.philology.upatras.gr>), και η συλλογή των οποίων έγινε κατά τις περιόδους 2005 και 2012-2013, σύμφωνα με την εθνογραφική μέθοδο συλλογής πρωτότυπου υλικού, όπως αυτή περιγράφεται από τους Παπαζαχαρίου & Αρχάκη (2003).

Στη συνέχεια, λόγω της στοχευμένης έρευνας με σκοπό τη διαμόρφωση του χάρτη, το καθένα από τα υπό διερεύνηση δεδομένα εισήχθη σε ειδικά διαμορφωμένες προτάσεις (3-4), τις οποίες, με τη μορφή ερωτηματολογίων, κλήθηκαν να αναγνωρίσουν ή να απορρίψουν ακουστικά φυσικοί ομιλητές της κάθε περιοχής της Λέσβου. Τις προτάσεις πρόφεραν οι ερευνητές οι οποίοι ήταν επίσης φυσικοί ομιλητές της διαλέκτου. Για παράδειγμα, για το *πάτσι* 'μήπως' του λεξιλογίου, οι συνεντευξιζόμενοι άκουσαν τις παρακάτω προτάσεις: (α) *Πάτσι παζ-ντου πάππου, να τ πας τσι του φαγί;* 'Μήπως πηγαίνεις στον παππού, να του πας και το φαγητό;'. (β) *Πρόσιχι ντ γιαγιά πάτσι βγεί όζου. Κρυγ'ών' πουλ'ύ σήμιρα.* 'Πρόσεχε τη γιαγιά μήπως βγει έξω. Κάνει πολύ κρύο σήμερα'. (γ) *Πάτσι θα πιράγ'ς αμ-ντου γιατρό να πάρς τς ιζιτάσεις-ιμ;* 'Μήπως θα περάσεις από το γιατρό να πάρεις τις εξετάσεις μου;'. (δ) *Πάτσ-είσι στου μπαχτσέ; Να κόψ τσι μιλ'τζάνις.* 'Μήπως είσαι στο περιβόλι; Να κόψεις και μελιτζάνες'.

Η διαδικασία ήταν εξαιρετικά εύκολη για τους ερωτώμενους πληροφορητές, καθώς κρίθηκαν να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο δυνατές απαντήσεις του τύπου ΝΑΙ/ΟΧΙ, οι οποίες δήλωναν τη χρήση ή την άγνοια, αντίστοιχα, του κάθε υπό εξέταση στοιχείου. Τα ερωτηματολόγια απαντήθηκαν τουλάχιστον από έξι άτομα (κατά προτίμηση τρεις γυναίκες και τρεις άνδρες) από κάθε υπό διερεύνηση περιοχή. Όλοι οι πληροφορητές ήταν άνω των εξήντα ετών, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και μόνιμοι κάτοικοι των περιοχών, χωρίς να έχουν μετακινηθεί σε άλλη περιοχή, ή/και εκτός Λέσβου τα τελευταία 20 χρόνια. Τέλος, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Επιτροπής Ηθικής του Πανεπιστημίου Πατρών, οι πληροφορητές έδωσαν τη συγκατάθεσή τους να χρησιμοποιηθούν οι απαντήσεις τους για ερευνητικούς σκοπούς και ήταν ελεύθεροι να σταματήσουν τη διαδικασία της έρευνας ανά πάσα στιγμή.

3.3 Οι υπό εξέταση περιοχές

Όπως προαναφέρθηκε, η παρουσία των παραπάνω γλωσσικών φαινομένων και διαλεκτικών λέξεων διερευνήθηκε σε εξήντα οκτώ χωριά του νησιού, τα οποία εξακολουθούν να κατοικούνται. Μερικά όμως από αυτά (π.χ. Δρώτα, Μυχός) αριθμούν πλέον ελάχιστους κατοίκους. Αποκλείστηκε η πόλη της Μυτιλήνης, της πρωτεύουσας του νησιού, λόγω ελλείψεως γλωσσικής ομοιογένειας, δεδομένου ότι σε αυτήν έχουν μετακινηθεί κάτοικοι από διάφορες περιοχές εντός και εκτός της Λέσβου.

1. Αγία Παρασκευή	2. Αγιάσος	3. Άγρα	4. Ακράσι
5. Αμπελικό	6. Ανεμώτια	7. Αντισσα	8. Αρίσβη
9. Άργενος	10. Ασώματος	11. Αφάλωνας	12. Βασιλικά
13. Βατερά	14. Βατούσα	15. Βαφειό	16. Βρισά

17. Δάφια	18. Δρότα	19. Ερεσός	20. Θερμή
21. Ίππειος	22. Κάτω Τρίτος	23. Κάπη	24. Καλλονή
25. Κεραμειά	26. Κλειώ	27. Κοντουρουδιά	28. Κώμη
29. Λάμπου Μύλοι	30. Λαφιώνα	31. Λεπέτυμος	32. Λισβόρι
33. Λουτρά	34. Μανταμάδος	35. Μεγαλοχώρι	36. Μεσαγρός
37. Μεσότοπος	38. Μιστεγνά	39. Μυχός	40. Μόλυβος
41. Μόρια	42. Νέες Κυδωνίες	43. Νάπη	44. Νεοχώρι
45. Πάμφιλα	46. Πέτρα	47. Παλαιοχώρι	48. Παλαιόκηπος
49. Παναγιούδα	50. Παπάδος	51. Παράκοιλα	52. Πελόπη
53. Πηγή	54. Πλαγιά	55. Πλακάδος	56. Πλωμάρι
57. Πολυχνίτος	58. Πτερούντα	59. Σίγρι	60. Σκάλα Συκαμιάς
61. Σκάλα Λουτρών	62. Σκαλοχώρι	63. Σκουτάρος	64. Σκόπελος
65. Στύψη	66. Συκαμιά	67. Συκούντα	68. Τρύγονας
69. Υψηλομέτωπο	70. Φίλια	71. Χίδηρα	

Πίνακας 2: Οι περιοχές μελέτης

3.4 Αποτύπωση φαινομένων στο χάρτη

Τα αποτελέσματα που συγκεντρώθηκαν μέσω των ερωτηματολογίων υπολογίστηκαν σε ποσοστά εμφάνισης επί τοις εκατό (%), τα οποία αποτυπώθηκαν στους χάρτες μέσω συμβατικών συμβόλων, δηλαδή με ένα μπλέ ρόμβο, ένα κίτρινο τρίγωνο, ένα πράσινο τετράγωνο και ένα κόκκινο κύκλο, που αντιστοιχούν στις ακόλουθες συχνότητες εμφάνισης:

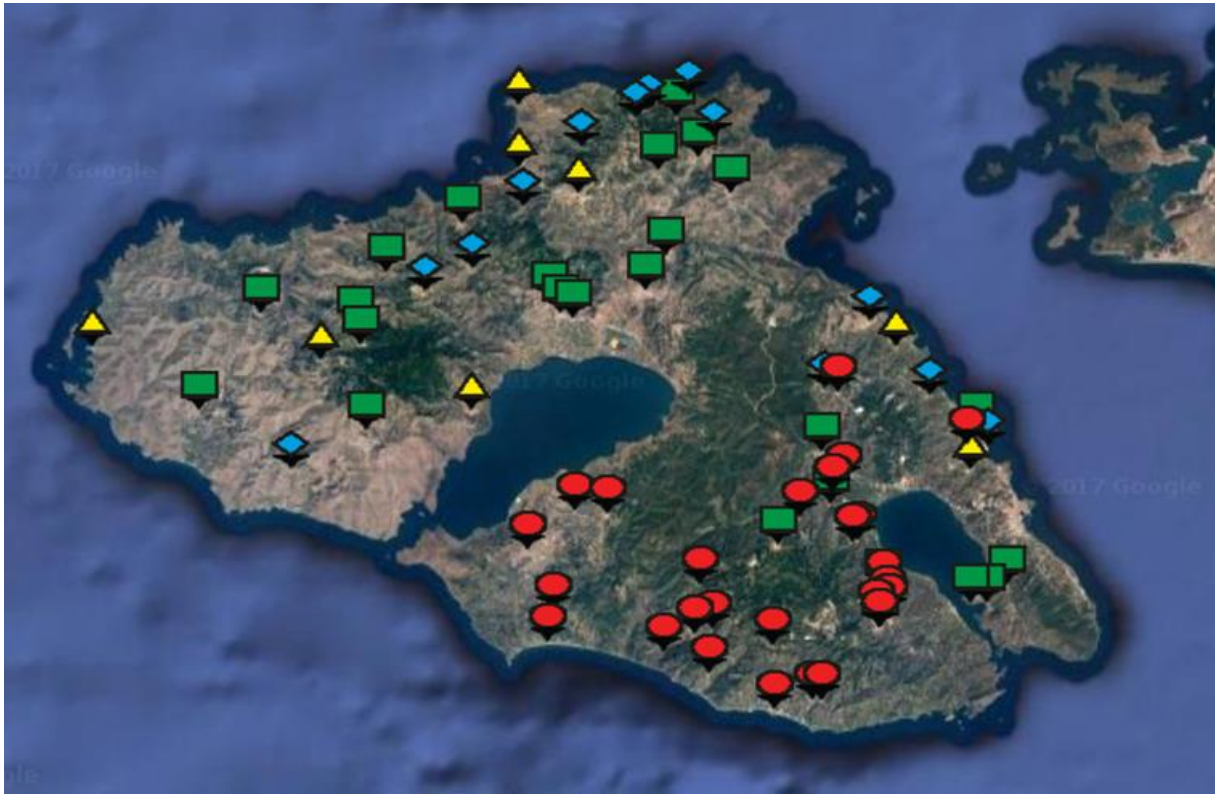
Σύμβολο	Ποσοστό (%)
	0% - 24%
	25% - 49%
	50% - 74%
	75% - 100%

Πίνακας 3: Η μορφή των ενδείξεων με τις οποίες αποτυπώνονται τα ποσοστά εμφάνισης των εκάστοτε φαινομένων/λέξεων ανά περιοχή

Έτσι επιτυγχάνεται καλή οπτική αποτύπωση των αποτελεσμάτων και η κατανομή της γλωσσικής πληροφορίας καθίσταται ευκολότερα αναγνωρίσιμη.

Σε άλλους χάρτες, για παράδειγμα στον A.L.Ba της ιταλικής περιφέρειας της Μπασιλικάτα, οι περιοχές που μοιράζονται το ίδιο φαινόμενο ή την ίδια λέξη περικλείονται σε γραμμές που αντιστοιχούν στα ισόγλωσσα, δηλαδή στα διαλεκτικά όρια διαφορετικών γλωσσικά περιοχών. Τα ισόγλωσσα δεν συμπίπτουν με τα γεωγραφικά όρια δεδομένου ότι διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές μπορεί να μοιράζονται το ίδιο φαινόμενο, ενώ περιοχές του ίδιου γεωγραφικού χώρου να διαφοροποιούνται γλωσσικά. Στο γλωσσικό άτλαντα της Λέσβου δεν αποτυπώνονται τα ισόγλωσσα αλλά ούτε και τα γεωγραφικά όρια που χωρίζουν το ένα χωριό από το άλλο λόγω του μικρού μεγέθους της περιοχής που χαρτογραφείται και της ανυπαρξίας σαφών γεωγραφικών ορίων μεταξύ των χωριών. Όπως, άλλωστε, υποστηρίζει και ο Girnth (2010: 110), εάν ο χαρτογραφούμενος χώρος είναι μικρός και ο αριθμός των γλωσσικών τύπων χαμηλός, η αποτύπωση των ισογλώσσων καθίσταται προβληματική.

Σε ό,τι ακολουθεί, δίνεται ένα παράδειγμα γλωσσικού χάρτη, το οποίο αποτυπώνει τη συχνότητα χρήσης του κλιτικού επιθήματος *-ουμ*, του πρώτου προσώπου του ενικού του παρατατικού (π.χ. *αγάπ-ουμ* ‘αγαπούσα’):

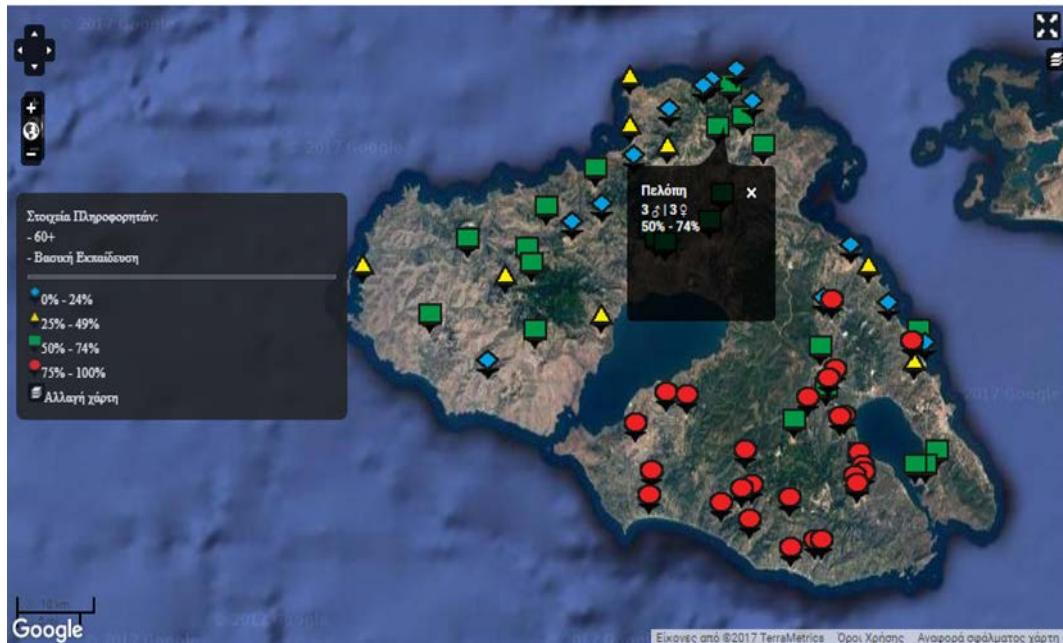

Εικόνα 1: Ποσοστιαία εμφάνιση της κατάληξης του παρατατικού *-ουμ* ανά περιοχή

Όπως φαίνεται στο χάρτη, το κλιτικό επίθημα *-ουμ* εμφανίζει υψηλό ποσοστό συχνότητας στη νότια Λέσβο (βλ. αποτύπωση με κόκκινο κύκλο) και μάλιστα σε χωριά που δέχθηκαν λιγότερους πρόσφυγες από τα μικρασιατικά παράλια το 1922, όπως, για παράδειγμα, στην Αγιάσο. Αντίθετα, η απουσία ή το μικρότερο ποσοστό εμφάνισής του (ρόμβος χρώματος μπλε, ή κίτρινο τρίγωνο) καταγράφεται σε περιοχές που δέχθηκαν πολλούς πρόσφυγες (π.χ. Θερμή στην ανατολική πλευρά του νησιού) από τα απέναντι μικρασιατικά παράλια το 1922, δηλαδή από εκεί όπου το *-ουμ* ήταν σχετικά άγνωστο.

3.5 Τεχνικά χαρακτηριστικά

Ο ηλεκτρονικός γλωσσικός άτλαντας της Λέσβου είναι διαδραστικός, γεγονός που δίνει στο χρήστη τη δυνατότητα να μεταβεί εύκολα σε οποιοδήποτε από τα ερευνηθέντα φαινόμενα και διαλεκτικούς τύπους, καθένα από τα οποία διαθέτει τη δική του διαδικτυακή σελίδα, στην οποία δίνεται η περιγραφή του, ώστε να είναι άμεσα προσβάσιμο. Παράλληλα, οι τύποι και τα φαινόμενα συνοδεύονται με ηχητικά αρχεία, τα οποία αποτυπώνουν με ακρίβεια την προφορά του υπό εξέταση υλικού, ενώ δίνεται η δυνατότητα στο χρήστη να πληροφορηθεί τον αριθμό των ομιλητών που έχουν απαντήσει το ερωτηματολόγιο, ανά περιοχή. Όπως φαίνεται στην εικόνα 2, στην περιοχή του χωριού Πελόπη (βόρεια Λέσβο) έχουν ερωτηθεί έξι άτομα (τρεις άνδρες και τρεις γυναίκες) σχετικά με τη χρήση της κατάληξης *-ουμ* και η ποσοστιαία εμφάνιση του φαινομένου εκεί κυμαίνεται σε ποσοστό 50% - 74% (πράσινο τετράγωνο).

Εικόνα 2: Εμφάνιση πληροφοριών σχετικά με την περιοχή, τους πληροφορητές και την ποσοστιαία εμφάνιση της κατάληξης -ουμ του παρατατικού

Ο γλωσσικός άτλαντας της Λέσβου κατασκευάστηκε σε Drupal 7, ένα σύστημα που υποστηρίζεται από χιλιάδες προγραμματιστές σε όλο τον κόσμο και η χαρτογράφηση βασίστηκε στους χάρτες της Google. Όλες οι πληροφορίες που εμφανίζονται σχετίζονται με τις σελίδες που μπορεί να επισκεφθεί ο τελικός χρήστης (frontend). Αντίθετα, τα μέλη της ερευνητικής ομάδας που συμμετείχαν στο πρόγραμμα κατασκευής έχουν τη δυνατότητα να συνδέονται με την ιστοσελίδα, χρησιμοποιώντας ένα όνομα χρήστη και κωδικό πρόσβασης, ώστε να μπορούν να προχωρήσουν σε διάφορες διεργασίες, όπως είναι η πρόσθεση νέων περιοχών και δεδομένων, χωρίς να είναι απαραίτητο να διαθέτουν τεχνικές γνώσεις γύρω από την κατασκευή της διαδικτυακής ιστοσελίδας. Επίσης, παρέχεται η δυνατότητα σύνδεσης όλων των ερευνητών μέσω διαδικτύου και οι νέες πληροφορίες (ενημέρωση των υπάρχουσών σελίδων ή η δημιουργία νέων) καταγράφονται αυτόματα, ενώ, αν είναι απαραίτητο, ο διαχειριστής μπορεί να προσθέσει νέους ερευνητές και να ανακαλέσει πληροφορίες και γεγονότα που έχουν λάβει χώρα.

4. Επίλογος

Στη μελέτη αυτή παρουσιάστηκε ο πρώτος και μοναδικός, μέχρι στιγμής, ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας στην Ελλάδα, ο άτλαντας της Λέσβου, ο οποίος χαρτογραφεί γλωσσικά 68 χωριά του νησιού, όπου αποτυπώνεται με ειδικά σύμβολα η παρουσία πενήντα ενός γλωσσικών φαινομένων και λέξεων κατανεμημένων σε τέσσερα επίπεδα γλωσσολογικής ανάλυσης, μορφολογία, μορφο-σύνταξη, φωνολογία, λεξιλόγιο. Για όλα τα δεδομένα διατίθεται περιγραφή, ώστε να είναι άμεσα προσβάσιμα τόσο σε διαλεκτόφωνους όσο και σε μη διαλεκτόφωνους χρήστες. Παράλληλα, συνοδεύονται από ηχητικά αρχεία προκειμένου να δίνεται με ακρίβεια η προφορά του υπό εξέταση υλικού. Η παρουσία των γλωσσικών φαινομένων και λέξεων στις διαφορετικές περιοχές διερευνήθηκε μέσω ερωτηματολογίων, τα οποία απαντήθηκαν από γηγενείς ομιλητές. Ο επισκέπτης πληροφορείται την ύπαρξη και την ποσοστιαία εμφάνιση του κάθε φαινομένου ή λέξης ανά περιοχή, ενώ δίνονται και πληροφορίες για το είδος των πληροφορητών.

Ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου μπορεί να είναι μικρής κλίμακας αφού καλύπτει μια αρκετά μικρή περιοχή, εμφανίζει όμως κάποια πλεονεκτήματα έναντι άλλων παρόμοιων εγχειρημάτων, όπως για παράδειγμα, συγκριτικά με τον πολύγλωσσο άτλαντα WALS. Πρώτον, καλύπτει δεδομένα τα οποία προέρχονται τόσο από γραπτές όσο και από προφορικές πηγές. Δεύτερον, οι ερευνητές πεδίου ήταν και οι ίδιοι ομιλητές της λεσβιακής διαλέκτου, ώστε να μπορούν να ελέγξουν την ορθότητα των δεδομένων και των ευρημάτων. Τρίτον, όλα τα δεδομένα έχουν ελεγχθεί από τους φυσικούς ομιλητές και δεν αποτελούν ευρήματα αποκλειστικά γραπτών πηγών.

Παρ'όλα αυτά, υπάρχουν δεδομένα που δεν έχουν ακόμα χαρτογραφηθεί καθώς η έρευνα συνεχίζεται με σκοπό την ολοκλήρωση του άτλαντα. Στις αδυναμίες του άτλαντα αξίζει να αναφερθούν αυτές που χαρακτηρίζουν τους περισσότερους γλωσσικούς χάρτες, δηλαδή το ότι δεν συνοδεύεται από πληροφορίες ιστορικού και κοινωνιογλωσσικού περιεχομένου. Για παράδειγμα, δεν έχουν αποτυπωθεί πληροφορίες που αφορούν δεδομένα τα οποία έχουν εξαφανισθεί, αφού αυτά δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν από τους φυσικούς ομιλητές. Επίσης, δεν λαμβάνονται υπ'όψιν οι διαφορετικής μόρφωσης ομιλητές, καθώς πολλοί από τους μορφωμένους τείνουν να υιοθετήσουν τύπους της Κοινής Νεοελληνικής, απορρίπτοντας τους διαλεκτικούς ως «κατωτέρου επιπέδου», επηρεασμένοι προφανώς από μια λανθασμένη νοοτροπία που οφείλεται σε διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η μέχρι τώρα επίσημη γλωσσική πολιτική της πολιτείας και η κουλτούρα των μαζικών μέσων ενημέρωσης.

5. Βιβλιογραφία

- Αλεξέλλη, Β. & Α. Ράλλη. (2014). Ετερόκλιση και παραδειγματική ομοιομορφία στην Ονοματική Κλίση της Λέσβου και των Κυδωνιών. Αδημοσίευτη παρουσίαση poster στο 6^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (Σεπτέμβριος 2016). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Αλεξέλλη, Β. (2015). Αναδιάρθρωση Κλιτικών Παραδειγμάτων στην Ονοματική Κλίση της Λέσβου και των Κυδωνιών. *Πρακτικά του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών (PICGL3)*, 41-51. Πάτρα: Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων.
- Αναγνωστοπούλου, Μ. (2013). *Λεσβιακοί ιδιωματισμοί*. Μυτιλήνη: Αιολίδα.
- Αναγνώστου, Σ. (1903) *Λεσβιακά, ήτοι συλλογή λαογραφικών περί Λέσβου πραγματειών*. Αθήνα.
- Αραβανόπουλος, Α. (1975). *Τα Μυτιληνιά μας*. Μυτιλήνη
- Atkins, B. T. S. & M. Rundell. (2008). *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Barbiers, S., J. van der Auwera, H. Bennis, E. Boef, G. de Vogelaer, M. Devos & M. van der Ham. (2005-2008). *Syntactic Atlas of the Dutch dialects*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Barni, M. & G. Extra (eds.). (2008). *Mapping linguistic diversity in multicultural contexts*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Bussmann, H. (1996). *Routledge dictionary of language and linguistics*. London & New York: Routledge.
- Chambers, J. K. & Trudgill, P. (1998). *Dialectology*. Cambridge University Press.
- Del Puente, P. (2011). *Atlante Linguistico della Basilicata (A.L.Ba)*. Potenza: Calice Editori.
- Dryer, M. S. & M. Haspelmath. (2013). *The World Atlas of Language Structures online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

- François, A. (2008). Semantic maps and the typology of colexification: intertwining polysemous networks across languages. Στο M. Vanhove (ed.) *From polysemy to semantic change. Towards a typology of lexical semantic associations*, 163-205. Amsterdam: John Benjamins.
- Girnth, H. (2010). Mapping language data. Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds.), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 98-145. Berlin/New York: de Gruyter.
- Gilliéron, J. & E. Edmond. (1902-1910). *L'Atlas Linguistique de la France*. Paris : Champion.
- Hadjiioannou, K. (1964). The beginning of the Modern Greek dialect as it appears in the Greek text of the Assizes, in the 14th century A.D. *Communications et rapports du premier congrès international de dialectologie générale*. Louvain: Université Catholique de Louvain.
- Herrgen, J. (2010). The Digital Wenker Atlas: an online research tool for modern dialectology. *Dialectologia* (Special Issue I): 89-95.
- Kloferová, S. (2010). Mapping the Slavic languages. Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds.), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 317-332. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1975). Ο γλωσσικός άτλας της Κρήτης. *Πρακτικά του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Κρητικών Σπουδών*, 145-152. Ρέθυμνο.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2008). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Kretschmer, P. (1905). *Der Heutige Lesbische Dialekt*. Wien: Alfred Holder.
- Krujsen, J. And N. van der Sijs. (2010). Mapping Dutch and Flemish. Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds.), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 180-202. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lameli, A., R. Kehrein & S. Rabanus. (2010). *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Luraghi, S. (2014). Plotting diachronic semantic maps: the role of metaphor. Στο S. Luraghi & H. Narrog (eds.), *Perspectives on semantic roles*, 99-150. Amsterdam: John Benjamins.
- Narrog, H. & J. van der Auwera. (2011). Grammaticalization and semantic maps. Στο H. Narrog & B. Heine (eds.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 318-327. Oxford : Oxford University Press.
- Νέσπορ, Μ. (1999). *Φωνολογία*. Αθήνα: Πατάκης. Μετάφραση της Α. Ράλλη του βιβλίου της Μ. Nespor *Fonologia* (Bologna: Il Mulino, 1993).
- Onishi, T. (2010). Mapping the Japanese language. Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 333-354. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Παπαδόπουλος, Α. (1926). *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήναι: Σακελλάριος.
- Παπάνης, Γ. & Γ. Παπάνης. (2000). *Λεξικό της αγιασώτικης διαλέκτου: Ερμηνευτικό-ετυμολογικό*. Μυτιλήνη: Δήμος Αγιάσου.
- Ralli, A. (1988). *Eléments de la morphologie du grec moderne. La structure du verbe*. Ph.D. Dissertation. Montréal: Université de Montréal.
- Ralli, A. (2000). A feature-based analysis of Greek nominal inflection. *Γλωσσολογία* 11-12, 201-228.
- Ράλλη, Α. (2005). *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. (2017). *Λεξικό διαλεκτικής ποικιλίας Κυδωνιών, Μοσχονησίων και Βορειοανατολικής Λέσβου*. Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορικών Μελετών.
- Ράλλη, Α., Β. Αλεξέλλη & Χ. Τσιμπούρης. (2017). Ο πρώτος ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας στην Ελλάδα: Ο άτλαντας της Λέσβου. Στο Ι. Κάππα & Μ. Τζακόστα (επιμ.),

- Πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικών διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Ράλλη, Α., Β. Αλεξέλλη & Χ. Τσιμπούρης. (2017). Ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου. *Πρακτικά του 2^{ου} EUROMED Διεθνούς Συνεδρίου*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Ralli, A., V. Alexelli & Ch. Tsimpouris. (2018). The electronic linguistic atlas of the Aegean island of Lesbos (EDAL). *Proceedings of the 7th Annual conference of the Associazione per l'informatica umanistica e la cultura digitale (AIUCD)*. Bari: University of Bari.
- Ramish, H. (2010). Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 238-252. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Σακκάρης, Γ. (1940). Περί της διαλέκτου των Κυδωνιέων εν συγκρίσει προς τας Λεσβιακάς. *Μικρασιατικά Χρονικά 3*. Αθήνα.
- Scheuringer, H. (2010). Mapping the German language. Στο A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds.), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 158-179. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stump, G. T. (2006). Heterocclisis and paradigm linkage. *Language* 82 (2): 279-322.
- Swiggers, P. (2010). Mapping the Romance languages of Europe. Στο A. Lameli, R. Kehrein and S. Rabanus (eds), *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Vol. 2, Language mapping*, 269-300. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Τζιτζιλής, Χ. (Σε προετοιμασία). *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη.
- Traugott, E. (2016). Do semantic modal maps have a role in a constructionalization approach to modals? *Constructions and frames* 8 (1): 98-125.
- Χατζιδάκις, Γ. (1905-1907). *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Αθήνα: Σακελλάριος.
- van der Auwera, J. & C. Temürçü. (2006). Semantic maps. Στο K. Brown (ed.) *Encyclopedia of language and linguistics*, vol. 11, 131-134. Oxford: Elsevier.